

چند نکته

۱. نسخه «غرائب الفنون»

□ در دفتر ششم (۱۳۸۱)، نامه بهارستان (ص ۵۰۳-۵۰۵) - که از معدود مجله‌های مورد علاقه من است - مطلبی درباره نسخه خطی کتاب «غرائب الفنون و ملاح العیون» به قلم آقای منصور صفت گل چاپ شده بود که در عین ارزش و فایده، توضیح بیشتری را برای اهل فن و علاقه‌مندان می‌طلبد. این کتاب نه در «۲۸ ژوئن ۲۰۰۲ م.» که در حراج روز سه‌شنبه دهم اکتبر ۲۰۰۰ میلادی، در مؤسسه حراج کریستیز (Christie's) لندن به فروش رفته و عنوان حراج، «هنر اسلامی و نسخه‌های خطی» و شماره حراج، 6373 بوده است.

قیمت فروش کتاب مورد نظر در لیست نهایی این حراج دویست و دوازده هزار و هفتصد و پنجاه پوند ذکر شده که معلوم نیست قیمت چهارصد هزار پوندی که در مقاله آقای صفت گل آمده بر چه مبنایی بوده است. بهای تعیین شده اولیه برای ورود به حراج نیز بین صد و پنجاه تا دویست و پنجاه هزار پوند تعیین شده است.

دیگر اینکه در متن مقاله آمده است: «غرائب الفنون و ملاح العیون، احتمالاً در اواخر قرن پنجم هجری، شاید در دوره حاکمیت فاطمیان در مصر و مغرب و یاسیسیل یا در اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم در مصر به زبان عربی تألیف شده است و مؤلف آن ناشناخته است.»

در متن کاتالوگ حراج کریستیز (ص 38)، اشاره می‌شود که بروکلمان (C. Brocklemann)، عنوان طولانی‌تری را - غرائب الفنون و ملاح العیون و نزهة العشاق الطالب المشتاق فی الفلک و الاقلیم - ضبط کرده و نام مؤلف را «عبدالغنی ابن حسام‌الدین احمد العربانی المصری» آورده و اشاره کرده است (CAL, s. II, pp. 159-60) [تاریخ ادبیات عرب] که نسخه‌های دیگری از همین متن در کتابخانه‌های دیگری نظیر کتابخانه آمبروسیاننا و کتابخانه موصل دیده شده است.

تاریخ نگارش این نسخه هم اوائل قرن هفتم هجری/چهاردهم میلادی ذکر شده است. تصاویر رنگی و دقیق و واضح این نسخه را به خاطر تکمیل مقاله برایتان می‌فرستم. متن کاتالوگ را هم اگر خواستید ترجمه کنید که جهت مزید اطلاع مفید خواهد بود.

۲. شاهنامه فلورانس

□ در همین شماره، در یادداشتی از آقای محمد روشن در باب «نسخه شاهنامه فلورانس» (ص ۵۰۶) اشاره شده است که: «آقای مونته می‌گفت همچنان که مرحوم عباس اقبال آشتیانی حدس می‌زده، مقدمه معروف بایسنغری ساخته دوران او نیست، بلکه همین مقدمه، با این تاریخ، نشان از قدمت آن مقدمه می‌دهد بازبانی کهنه و واژه‌هایی از زبان پهلوی که در آن دیده می‌شود!» با در نظر گرفتن این که مرحوم عباس اقبال در سال ۱۳۳۴ شمسی در رم فوت کرده، معلوم نیست چنین اشاره‌ای به کتابی - یعنی به شاهنامه فلورانس - که سال‌ها پس از درگذشت او کشف شده به چه چیزی دلالت دارد؟! و این که آقای محمد روشن در انتهای مقاله آورده‌اند که مرحوم عباس اقبال از «محتوای نسخه و مقدمه بایسنغری وار آن» آگاهی داشته‌اند، آیا نوعی خلط در مبحث ایجاد نمی‌کند؟! همین طور است اشاره‌شان

به «نمونه‌های زبان ترکی در ۶۱۴ هجری قمری» که در حاشیه‌های همین کتاب آمده است، که از این مقدمه به استنتاجی درباره «زبان ترکی» و یا به تردیدی درباره اصلت نسخه شاهنامه فلورانس نمی‌شود رسید. مگر این که آقای محمد روشن همین دو اشاره را بسط دهند و زمینه استدلال و استنتاجشان را روشن تر کنند.

۳. صحافی سنتی

□ نکته آخر این که در چنین مجموعه شایسته و پر باری که به اغلب زمینه‌های گوناگون صحافی سنتی در آن اشاره شده، جای مباحث زیبایی‌شناسی صحافی سنتی ایران خالی مانده است و فصل‌هایی نظیر طراحی و رنگ‌آمیزی و اجرای بی‌نظیر جلد‌های معرق‌ناگفته و نانوشته مانده و در نتیجه مجله بیشتر شبیه تذکره‌های قدیمی از کار در آمده است تا مجله‌ای معاصر که بخواهد شماره‌ای را خاص، نه تنها اسامی و اصطلاحات قدیمی، که همراه با معیارها و برداشت‌های هنری دوران ما از صحافی سنتی منتشر کند. * حیف.

آیدین آغداشلو

کتاب غرائب الفنون و ملاح العیون احتمالاً عراق، اوایل قرن هفتم هجری

متن زیر معرفی نسخه غرائب الفنون و ملاح العیون از کاتالوگ Christie's لندن است که با عنوان

Islamic Art and Manuscripts در اکتبر ۲۰۰۰ منتشر شده است. ضمن سپاس از لطف استاد آغداشلو که این

فهرست را در اختیار ما قرار دادند، در اینجا ترجمه صفحات 38 و 39 این فهرست جهت آشنایی بیشتر خوانندگان با

این نسخه ارزشمند آورده می‌شود.

یک نسخه خطی عربی با کاغذ عربی به رنگ زرد کمرنگ مربوط به اوایل قرن چهاردهم میلادی [۱] هشتم هجری]، ۴۸ برگ، متن همراه با ۲۷ تصویر، به خط نسخ با مرکب سیاه، عناوین شنگرف، با نمودارهای کوچک بسیار زیاد و مینیاتورهایی در داخل متن، به همراه تعداد زیادی نمودار بزرگ به رنگ قرمز و سیاه، ناقص، با مرمت‌های قدیمی بسیار، با رنگ جسمی (گواش) و نقره سیاه شده، انجام ناقص، جلد تیماج مرغوب عثمانی با ترنج ضربی، مرمت‌های قدیمی فراوان، صفحات با قطع ۲۴/۲ × ۳۲/۵ سانتی‌متر (۹۵۸ × ۱۲۷۸ اینچ).

قیمت کارشناسی: ۱۵۰,۰۰۰ - ۲۵۰,۰۰۰ پوند، معادل ۲۳۰,۰۰۰ - ۳۷۰,۰۰۰ دلار، یا ۲۵۰,۰۰۰ - ۴۱۰,۰۰۰ یورو.

در حال حاضر، مؤلف این نسخه ارزشمند مشخص نیست. بروکلیمان (Brockleman) اثری را با عنوان

طولانی تر غرائب الفنون و ملاح العیون و نزهة العشاق التالیب المشتاق فی الفلک و الاقالیم از عبدالغنی بن

* نامه بهارستان: از تذکر و عنایت استاد آغداشلو سپاس گذاریم. چون قرار است هر شماره به موضوعاتی خاص درباره جلد‌های اسلامی اختصاص یابد طبعاً بخشی از موضوعات مورد نظر ایشان در همین شماره و شماره آینده به چاپ خواهد رسید. صد حیف اگر استاد هنرشناس ما، در شماره بعدی خوانندگان نامه بهارستان را از دانش و هنر خویش محروم سازند.

حسام‌الدین احمد عربانی مصری نام می‌برد. نسخه‌های معدودی از این اثر در کتابخانه‌های بودلیان، گوتا، الجزایر، آمبروسیانو و موصل نگهدای می‌شود (Brocklemann, CAL, S.II, PP. 159-60).

تاریخ وفات مؤلف ۸۵۴ هـ. / ۱۴۵۰ م. ذکر شده است. اما کاغذ این نسخه متعلق به اوایل قرن چهاردهم میلادی (هشتم هجری) است. این کاغذها در مصر، سوریه یا عراق با قالب‌های حصیری ساخته شده و دارای ۶-۷ ته خط افقی در هر سانتی متر است. بنابراین به نظر می‌رسد که این نسخه اثری متفاوت از مؤلفی ناشناس، و احتمالاً اثری منحصر به فرد است.

در اوایل قرن چهاردهم میلادی (هشتم هجری)، نشانه‌هایی از رنسانس کتاب‌آرایی در جهان عرب در دوره مملوکان مشاهده می‌شود. متون کلاسیک عربی مانند مقامات حریری و فی معرفة الحیل الهندسیة (Automata) اثر جزری بار دیگر به عنوان موضوعاتی برای تصویرسازی عمومیت پیدا کرد، اما متون گیاه‌شناسی و جانورشناسی و علوم وابسته نیز عمومیت داشتند.

بیشتر تصاویر فهرست شده در زیر، شامل نقشه‌هایی کلی و اجمالی هستند. دو برگگی که درخت واق واق را نشان می‌دهد با نمونه‌هایی از مکتب نقاشی بغداد در اوایل قرن چهاردهم میلادی (هشتم هجری) قابل مقایسه است. این تصاویر شبیه درختانی هستند که در نسخه‌ای از مقامات حریری که در سال ۶۳۴ هـ. / ۱۲۳۷ م. مصور شده است دیده می‌شود، هرچند آن تصاویر از ظرافت کمتری برخوردار است (R. Ettinghausen, Arab painting, New York, 1977, p. 122). نسخه کیله و دمنه کتابخانه بودلیان در آکسفورد که در سال ۱۳۵۴ م. [۷۵۵ هـ.] در دوره مملوکان در مصر یا سوریه کتابت شده است شامل تصاویر بسیار زیادی از حیوانات و درختانی با طرح خاص است که ظریف‌تر از تصاویر نسخه حاضر ترسیم شده‌اند، اما از نظر طرح و رنگ هر دو نسخه شبیه به هم هستند:

E. Atil, :Kalila wa Dimna, Washington, 1981

نقشه برگ‌های ۲۷ ب و ۲۸ الف، شبیه به نقشه جهان در قرن دوازدهم میلادی (ششم هجری) است که ادریسی جغرافی دان تهیه کرده است. نمونه‌های دیگری از این نقشه در قرن چهاردهم میلادی در کتاب J.B. Harley, and D. Woodward, Cartography in the traditional Islamic and South Asian societies, Chicago, 1992, p.161. به چاپ رسیده است.

این مجموعه به خاطر داشتن تصاویر رنگی فراوان با جنبه‌های نجومی و جغرافیایی قابل توجه است. مشخصات تصاویر به شرح زیر است:

برگ ۲ ب، ۳ الف: نموداری از ساختار افلاک با مرکزیت زمین. تصویر اقلیم‌های هفت گانه در حالی که با برج‌های قمری، ستاره‌های ثابت و علایم فلکی احاطه شده‌اند.

برگ ۵ ب: نموداری از خطوط مدارهای ۵ سیاره و علایم فلکی مربوط به آنها.

برگ ۱۱ ب - ۱۳ ب: سه جدول از ستارگان و اجزای صور فلکی.

برگ ۱۳ ب - ۱۴ ب: طرح‌های کوچکی از ستاره‌های دنباله‌دار.

برگ ۱۵ ب - ۱۶ الف: طرح‌های کوچکی از شهاب‌ها.

برگ ۱۸ الف - ۲۱ ب: نمودارهایی از برج‌های قمری و نشانه‌هایی که منطقه البروج را به سه بخش تقسیم می‌کند.

برگ ۲۳ ب - ۲۴ الف: نقشه دو ورقی از ربع مسکون جهان. آفریقا با رنگ قره‌ای جسمی نشان داده شده است.

برگ ۲۶ ب - ۲۷ الف: دو مینیاتور از درخت واق واق با میوه‌هایی به شکل سر حیوانات و میوه‌هایی

به شکل چهره‌های انسانی.

برگ ۲۷ ب - ۲۸ الف: نقشه‌ای از جهان که در آن دریاها، رودخانه‌ها و درختان واق نشان داده شده است.

برگ ۲۹ ب - ۳۰ الف: نقشه‌ای دو ورقی از اقیانوس هند(؟) که در آن جزیره‌های مهم به شکل دایره‌هایی نشان داده شده است.

برگ ۳۰ ب - ۳۱ الف: نقشه مدیترانه یا دریای شرقی.

برگ ۳۱ ب: نقشه دریای خزر.

برگ ۳۲ ب - ۳۳ الف: نقشه‌ای از یکی از بزرگ‌ترین جزایر این دریاها، که در آن کوه‌ها و قلعه‌ها نیز نشان داده شده است.

برگ ۳۴ الف: بارگاه امامان.

برگ ۳۵ ب - ۳۶ الف: نقشه یک شهر.

برگ ۳۶ ب: نقشه کلی قبرس.

برگ ۳۸ الف: نقشه‌ای که شناسایی نشده است.

برگ ۴۰ الف - ۴۱ الف: دریاچه‌های اصلی جهان.

برگ ۴۲ الف: نقشه رود نیل.

برگ ۴۲ ب: نقشه رودخانه فرات.

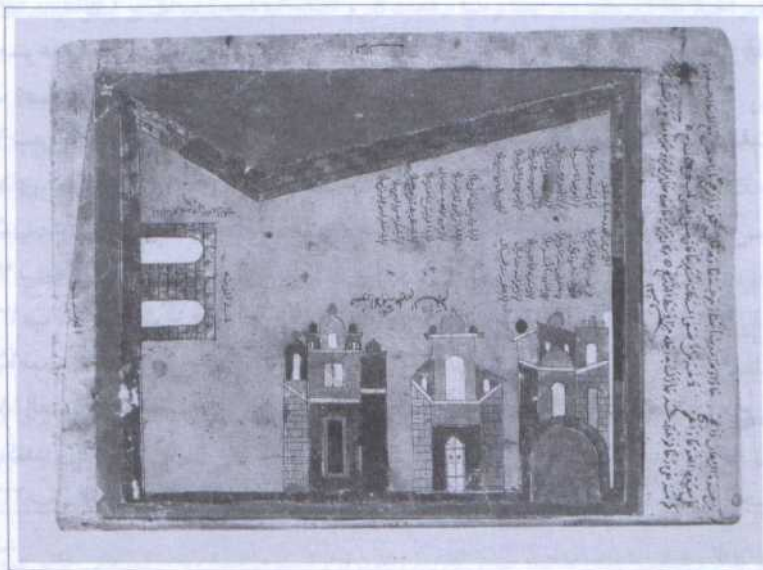
برگ ۴۳ الف: نقشه رودخانه دجله.

برگ ۴۳ ب: نقشه رودخانه آمودریا.

برگ ۴۴ الف: نقشه رودخانه سیحون.

(برگ ۴۲ به اشتباه به عنوان آخرین برگ نسخه صحافی شده است.)

مترجم: مه‌ری خلیلی شینگل

بارگاه امامان، «غرائب الفنون و ملاح العیون»، ص ۳۳ الف